

La cultura popular a l'Espanya moderna: Possibilitats d'investigació*

James S. Amelang

Les observacions següents no representen un elaborat programa de recerca i estudi; donat l'estat actual en el tractament del tema de la cultura popular, hom no pot fer una cosa d'aquest tipus. Al contrari, s'haurien de considerar unes reflexions informals i elementals sobre les possibilitats d'estudi de la cultura popular —més específicament, la cultura de les classes populars— a l'Espanya moderna. Hem vist com aquesta àrea ha rebut poc tractament sistemàtic per part dels historiadors. Com a conseqüència d'això, encara cal fer-ho tot des del començament. Per una banda, això és descoratjador perquè sempre és beneficiós seguir els camins oberts per altres exploradors. Per altra banda, però, hi ha prou motiu per sentir-se optimista donada la gran quantitat de noves oportunitats de feina original i de recerca.

Això és especialment clar quan es considera la immensa riquesa de fonts que es troben per a l'estudi de la cultura popular a Espanya durant l'antic règim. Em manca el temps i el coneixement per emprendre un informe exhaustiu dels documents i de les fonts publicades. De tota manera, no es pot ignorar, per posar un exemple, el fet que a Espanya

* Aquest treball resumeix la tercera conferència en un seminari titulat "La cultura popular en la Europa moderna: aproximación histórica y nuevas perspectivas" (Universitat d'Alcalá de Henares, juliol del 1985). La primera ponència, "La cultura popular: definiciones y problemáticas", tractà problemes més teòrics sobre la definició del terme "cultura" i les relacions entre els fenòmens culturals i l'experiència socio-econòmica. La segona, "La cultura popular: aproximaciones históricas" fou un breu repàs a la historiografia recent en aquest camp, centrant-se en particular en les contribucions de Bloch, Febvre, Bakhtin, Thomas, Ginzburg i Davis. A causa del caràcter provisional d'aquestes observacions i llur preparació per presentació oral, l'apartat bibliogràfic es va restringir al màxim. M'agradaria donar les gràcies als altres participants en el curs: Ricardo García Cárcel i Carlos Martínez Shaw i especialment a l'organitzador, Quisco de la Peña, pels comentaris i observacions.

hi ha gran abundància d'allò que, sens dubte, és la millor font disponible per a l'etnografia històrica de l'era moderna: els documents de la Inquisició. Allò que fou una desgràcia per als habitants espanyols dels segles XV al XVIII, és un tresor als ulls dels historiadors del segle XX. La immensa riquesa d'informació produïda per la investigació inquisitorial —sobretot als nivells “baixos” de documentació, les declaracions i interrogatoris dels sospitosos i dels testimonis— es combinà amb la curiositat il·limitada nascuda de la determinació del Sant Ofici de descobrir i eradicar l'heterodòxia popular i va produir un document històric d'incomparable envergadura¹. Podria dir-se aproximadament el mateix de l'abundància de documents que ens han arribat d'arxius notariais. De particular interès són els testaments analitzats serialment en monografies franceses recents pel que fa a proves de canvis de religiositat i d'actituds davant de la mort; i els inventaris *post mortem* explotats per a l'estudi de la cultura material popular, incloent la propietat de llibres i d'obres d'art².

Tampoc no manquen a la Ibèria moderna fonts directes de “literatura personal” per part de les classes subalternes. És clar que difícilment equival a la riquesa proporcionada pels “autobiògrafs humils” de, per exemple, l'Anglaterra Tudor i Estuard. Tanmateix, hi ha menys veritat del que sempre s'ha dit en el clixé de la manca d'obres autobiogràfiques a Espanya. Els textos disponibles per a estudi inclouen una crònica de Barcelona al segle XVII escrita per un assaonador de pells i, almenys, dos diaris de pagesos de la Catalunya moderna, sense esmentar molts llibres de comptes escrits per membres de classe baixa, autobiografies espirituals i altres textos similars³. Fins i tot, tenim la con-

¹ Els documents inquisitorials s'han fet servir per a l'estudi de la cultura i religió populars als tribunals de València, Toledo i Galícia. Vegeu R. García Cárcel, *Herejía y sociedad en el s. XVI: la Inquisición en Valencia, 1530-1600* (Barcelona, 1980); P.-P. Dedieu, “Christianisation” en Nouvelle Castille. Cathécisme, communion, messe et confirmations dans l'Archevêché de Tolède, 1540-1650”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 15, 1979, 261-293; i J. Contreras, *El Santo Oficio de la Inquisición de Galicia: Poder, sociedad y cultura* (Madrid, 1982). Discussions més sistemàtiques de metodologia es troben a G. Henningsen i J. Tedeschi, eds. *The Inquisition in Early Modern Europe: Studies on Sources and Methods* (Dekalb, 1984).

² L'estudi pioner en l'ús de documents notariais per a la història de “mentalitats” és L. Febvre, “Changement de climat; A Amiens: de la Renaissance à la Contre-Réforme”, en el seu *Au coeur religieux du XVIe siècle* (Paris, 1957), 274-290 (originalment publicat al 1941). Unes contribucions espanyoles més recents inclouen A. Eiras Roel et al., *La Historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos* (Santiago, 1981) i B. Morell Peguera, *Contribución etnográfica del Archivo de Protocolos: Sistematización de fuentes para una etnología de Sevilla, 1500-1550* (Sevilla, 1981).

³ Recentment he començat a preparar una edició crítica de la crònica de l'assa-

fessió autobiogràfica escrita per un ocasional venedor ambulat de Benavente executat per cripto-judaisme a Mèxic l'any 1596⁴. L'existència d'aquest últim document serveix per recordar-nos que, àdhuc a l'Espanya moderna, la cultura popular no era ni de bon tros exclusivament cristiana. Al contrari: també van existir —per bé que amb grans dificultats— cultures jueva conversa, islàmica i morisca sovint en discòrdia amb els exponents més oficials i d'èlite a l'interior d'aquestes comunitats separades.

Fins aquí pel que fa a les fonts. Aleshores, ¿quins són els temes que criden l'atenció de l'historiador de la cultura popular? El breu panorama següent només apunta un grapat de vies d'investigació disponibles per a aquells que entren en aquest camp. Un punt de partida obvi és la delimitació de les relacions específiques entre la cultura bàsicament oral de les classes populars i la cultura majoritàriament escrita de les classes dominants. En aquest sentit, té una importància especial la qüestió de l'alfabetització popular, no només l'estudi de la seva extensió, sinó també l'anàlisi de les conseqüències més generals de l'alfabetització, o de la seva absència, en l'experiència del poble⁵. És cert que, en termes generals, a Espanya falten els documents emprats en altres països per mesurar els nivells d'alfabetització de cada classe social. Aquests documents inclouen tant els juraments generals com les peticions parlamentàries de la guerra civil anglesa o l'afegiment de signatures als registres parroquials o les matrius centrals ("minutier") d'actes notariais. Tanmateix, es pot obtenir a Espanya gairebé el mateix tipus

onador Miquel Parets (1626-1660), un esbós d'aquest projecte apareix a la revista *L'Avenç* (novembre de 1985). Antoni Pladevall i Antoni Simón Tarrés estan preparant una edició del diari del pagès Joan Guàrdia; l'altre diari rural, de Sebastià Casanovas i Canut, ha estat publicat per J. Geli i M.A. Anglada sota el títol de *Memòries d'un pagès del s. XVIII* (Barcelona, 1978). Diaris dels membres de l'èlite sovint poden donar una informació valuosa sobre la vida i la cultura de la classe baixa. Un dels documents més fascinant d'aquest tipus són les memòries del jesuïta andalús Pedro de León, editat per P. Herrera Puga amb el títol de *Grandeza y miseria en Andalucía: Testimonio de una encrucijada històrica, 1578-1616* (Granada, 1981).

- ⁴ *Procesos de Luis de Carvajal, el Mozo* (Ciutat de Mèxic, 1935). He fet servir l'edició amb introducció de S.B. Liebman, *The Enlightened: The Writings of Luis de Carvajal, el Mozo* (Miami, 1967). Alguns dels treballs més recents sobre la cultura popular morisca inclouen: M. García Arenal, *Inquisición y Moriscos: Los procesos del tribunal de Cuenca* (Madrid, 1978); J. Fournel-Guerin, "Le livre et la civilisation écrite dans la communauté morisque aragonaise, 1540-1620", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 15, 1978, 241-259; i L. García Ballester, *Los Moriscos y la Medicina* (Barcelona, 1984).
- ⁵ Per alguns comentaris suggestius vegeu J. Goody i I. Watt, "The Consequences of Literacy", a J. Goody, ed, *Literacy in Traditional Societies* (Cambridge, 1968), 27-68.

de mostra a través de l'estudi de signatures i d'informació específica d'alfabetització en les declaracions davant dels tribunals i de la Inquisició⁶. I es troben perspectives addicionals mitjançant l'estudi de la propietat i ús de llibres i d'altres materials presents en inventaris notariais. Encara que aquests documents no poden proporcionar un índex acurat de nivells generals d'alfabetització, a causa de la seva manca de representativitat, proporcionen, no obstant això, força informació sobre els gustos populars en literatura i en altres escrits. Per altra part, les anàlisis de gèneres com la literatura "de cordill", balades impreses, aques i similars poden, amb la precaució adequada, suggerir molt sobre el que es refereix a les "mentalitats" populars. ¿Com canvia un "text" oral quan està imprès? ¿De quina manera està estructurada la xarxa de relacions culturals dintre del món de la impremta? ¿Com estan relacionats el contingut, la producció i la difusió d'aquesta literatura popular, o més ben dit, "popularitzant"?⁷ Aquestes són algunes de les moltes preguntes preliminars que esperen a l'estudiós de la cultura moderna, això és, de la "cultura" en el seu sentit més ampli.

Això porta a una segona via d'investigació: la de la producció cultural "directa" de les classes populars. El món de la poesia, de les balades, de les llegendes, de les rondalles, de la música, de la dansa i de l'art de les classes baixes ha estat tradicionalment la reserva dels espe-

- ⁶ Per a comentaris generals sobre l'alfabetització a l'Espanya moderna, vegeu: D. Eixenberg, "Who read the Romances of Chivalry?", *Kentucky Romance Quarterly*, 20, 1973, 209-233; M. Chevalier, *Lectura y lectores en la España del s. XVI y XVII* (Madrid, 1976); M.C. Rodríguez i B. Bennassar, "Signatures et niveau culturel des témoins et accusés dans les procès d'inquisition du ressort du tribunal de Tolède (1525-1817) et du ressort du tribunal de Cordoue (1595-1632)", *Caravelle*, 31, 1978, 17-46; C. Larquié, "L'Alphabetisation à Madrid en 1650", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 38, 1981, 132-157; i J.N.H. Lawrance, "The Spread of Lay Literacy in Late Medieval Castile", *Bulletin of Hispanic Studies*, 62, 1985, 79-84. Sara T. Nalle està preparant actualment un estudi sobre l'alfabetització popular i la propietat de llibres entre testimonis i presoners del tribunal de la Inquisició a Cuenca al segle XVI.
- ⁷ Estudis de la "literatura de cordel" inclouen: J. Caro Baroja, *Ensayo sobre la literatura de cordel* (Madrid, 1969); M.C. García de Enterría, *Sociedad y poesía de cordel en el Barroco* (Madrid, 1973); i J.F. Botrel, "Les Aveugles Colporteurs d'imprimés en Espagne", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 9, 1973, 417-482 i 10, 1974, 233-272. Els molts treballs de Margit Frenk Alatorre i Maxime Chevalier tracten de la incorporació de motius i narracions populars en el corpus de la literatura d'èlite. Per alguns comentaris assenyats sobre la necessitat de diferenciar la literatura "popular" de la "popularitzant", vegeu M. Molho, *Cervantes: Raíces folklóricas* (Madrid, 1976), la introducció, i la seva contribució al "Colloque sur le concept du 'populaire' dans la littérature espagnole", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 10, 1979, 601-616.

cialistes en literatura, folklore i arts decoratives. Tot i que les tècniques analítics d'aquestes disciplines formen una part necessària del bagatge investigador de l'estudiós de la cultura popular, només l'historiador pot proporcionar el punt de vista sistemàtic i cronològicament rigorós que molt sovint es troba a faltar en aquest tipus d'estudis. Aquesta precaució és especialment apropiada en l'estudi de la qüestió més general del coneixement popular —les seves fonts, transmissió i múltiples transformacions a través de les diverses formes de contacte amb la cultura d'èlite. Els proverbis tradicionals, per exemple, ocupen un lloc privilegiat d'encontre entre els tipus diferents de coneixement vinculats a les classes socials: el seny oral (notablement material) de Sancho Pança xoca amb l'erudició llibresca i les fantasies metafísiques de D. Alonso Quijano. Les nombroses col·leccions de refranys publicades durant els segles XVI i XVII —les d'Hernán Núñez, Juan de Mal Lara i Gonzalo Correas se m'acuden de seguida— encara no han estat objecte del mateix tipus d'estudi rigorós comparatiu emprès per Natalie Davis dels proverbis a la França moderna⁸.

Ampliar el focus d'estudi des d'àrees específiques de la producció cultural popular cap a problemes més generals del coneixement popular requereix també dirigir atenció a la qüestió del llenguatge de la classe baixa. Qualsevol persona que hagi treballat amb documents primaris en l'edat moderna serà conscient de la molt colpidora diferència de sentit entre els usos de termes específics per l'èlite i per les classes populars. Aquí trobem tot un món de vocabulari popular esperant un estudi històrico-lingüístic. Una bona manera de començar és estudiar les "paraules clau" o termes conceptuals i categòrics especialment carregats com "justícia", "llibertat", "honor", "vergonya" o el de "poble" mateix. Per exemple, és sorprenent que malgrat els mars de tinta vesats en l'estudi de la paraula "honor" en l'Espanya moderna, que jo sàpiga, ningú no ha emprès un examen rigorós del seu ús en contextos populars seguint les línies marcades per Castan en el seu estudi del vocabulari relacionat amb la paraula "honestedat" al Llenguadoc del segle XVIII. Prestar una atenció estricta als usos múltiples, i sovint contradictoris, i a les metamorfosis del vocabulari popular és clarament una de les millors vies per entendre la concepció de classe d'espai, temps, distància, comunitat, organització social i jerarquia, i altres components de les mentalitats col·lectives populars. Altra vegada les fonts a la nostra disposició són nombroses i diverses. Inclouen no sols els invaluable documents de la Inquisició mencionats abans, sinó també les declaracions d'altres tribunals de primera instància, com els tribunals municipals de veguers i corregidors. Tot plegat, aquesta do-

⁸ N.Z. Davis, "Proverbial Wisdom and Popular Errors", en el seu *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, 1976), 227-267.

cumentació massiva proporciona milers d'històries privades, explicades (si bé sovint per força) en les pròpies paraules de la pròpia gent.

La branca del coneixement i el comportament populars que ha atret la màxima atenció dels historiadors ha estat el món de les creences i de les pràctiques religioses de la classe baixa. Aquesta àrea inclou no només l'heterodòxia popular, sinó també l'àmbit del comportament religiós plebeu i les creences en sentit estricte. La bruixeria ha rebut sempre una atenció especial, i els seus estudiosos han recorregut als voluminosos documents de la Santa Inquisició i als nombrosos tractats (Pedro Ciruelo, Martín de Castañeda, Martín del Río i altres) elaborats amb perspectiva d'èlite per estudiosos de l'èlite amb més exactitud, adversaris de la màgia popular. Encara hi ha altres àrees de la sensibilitat religiosa de la classe baixa que val la pena d'investigar, i es troba una documentació abundant tant en fonts laiques com clericals. William Christian, per exemple, s'ha inspirat extensivament en les "*relaciones topográficas*" i documents notariais contemporanis per fer els seus suggestius estudis de la religió popular a l'Espanya medieval i moderna. A més a més, fonts eclesiàstiques com les visites pastorals *ad liminam*, les constitucions sinodals i els relats dels missioners contenen sovint informació del considerable interès per a l'estudi de la cultura popular⁹.

Estretament vinculat a l'àmbit de la religió de la classe baixa es troba el terreny de la vida festiva del poble. Aquesta extensa àrea abraça els cicles fixos de festes sàcres i profanes, els moments més destacats dels quals inclouen Carnestoltes, Setmana Santa, Corpus Christi i la Nit de Sant Joan, i també el calendari més informal de romeries, revetlles, balls i esquellades. Durant l'era moderna trobem també la impressionant expansió d'encara un altre àmbit de diversió popular: la dels espectacles professionals i amateurs, inclosos el teatre, la música, les sarsueles i les "*tonadillas*" i, és clar, els toros.

Menys espectacular però tant important per a la reconstrucció precisa de la cultura popular al període modern, és el tema de la sociabilitat i de la vida corporativa de les classes treballadores. ¿Quins eren els vincles fonamentals de confiança, amistat i obligació que articulaven la "societat" popular? ¿Com diferien les relacions interpersonals entre els membres de les classes subalternes i les dels membres de l'èlite, o entre les diferents classes socials? Mentre que han aparegut alguns es-

⁹ W.A. Christian, Jr., *Local Religion in Sixteenth-Century Spain* (Princeton, 1980), i *Apparitions in Late Medieval and Renaissance Spain* (Princeton, 1981). Per un exemple dels continguts dels documents sinodals, vegeu J.R. Jones, "El contenido folklórico de las *Constituciones sinodales* de 1541 del obispo Guevara", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 25, 1969, 31-52.

Batalla entre el Carnaval i la Quaresma. El Bosco.

tudis sobre els gremis i les confraries de l'era moderna (tant d'oficis com de devots), no tenim encara el tipus d'anàlisi que s'ocupa de les dimensions culturals, institucionals i econòmiques de l'organització popular. Una tal perspectiva permetria als historiadors de perfilar amb més precisió els orígens i les funcions públiques d'aquestes institucions: els seus papers com a instruments no només d'integració social i ideològica (una hipòtesi que es pot aplicar a confraries penitencials en particular), sinó també com a espais protegits per a la definició pública de la identitat artesanal i com a vehicles de la pròpia expressió i defensa de l'"*economia moral*" del poble¹⁰.

Estretament relacionada amb l'últim punt està la qüestió de la revolta i protesta popular durant l'edat moderna. És sorprenent el nostre desconeixement del tema, en contrast amb l'efusió de treballs en aquest respecte a la resta d'Europa¹¹. Estan especialment descuidats els aspectes més simbòlics de la mobilització popular, que han atret l'atenció per altres països d'E. P. Thompson, Yves-Marie Bercé, Natalie

¹⁰ Estudis suggestius en aquest aspecte inclouen M. Agulhon, *Pénitents et Franc-Maçons de l'Ancienne Provence* (Paris, 1968) i R. Weissman, *Ritual Brotherhood in Renaissance Florence* (Nova York, 1982). El terme d'"*economia moral*" fou inventat per E.P. Thompson en un assaig cèlebre, "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past and Present*, 50, 1971, 71-136.

¹¹ Estic preparant un estudi sobre les revoltes populars a la ciutat de Barcelona des de 1590 fins a 1641, que inclourà una cronologia dels motins de la classe baixa.

Davis i altres. És d'esperar que la creixent bibliografia sobre la contenció popular a la Ibèria moderna tractarà també les relacions entre la revolta de la classe baixa i els seus possibles orígens dintre de l'àmbit de les creences i els comportaments populars.

Una última àrea d'estudi afecta l'examen de la cultura material de les classes treballadores¹². ¿Quines eren les condicions de vida de la gent, i com aquestes arrelen i al seu torn, donen forma i modifiquen les premisses culturals de l'experiència popular? Donar una resposta a aquesta qüestió requereix l'estudi, entre altres coses, de l'arquitectura i l'allotjament populars i dels contextos diaris del treball i de l'hàbitat (sovint inseparable l'un de l'altre); dels béns perdurables, les eines i altres béns i de la dieta de les classes baixes¹³.

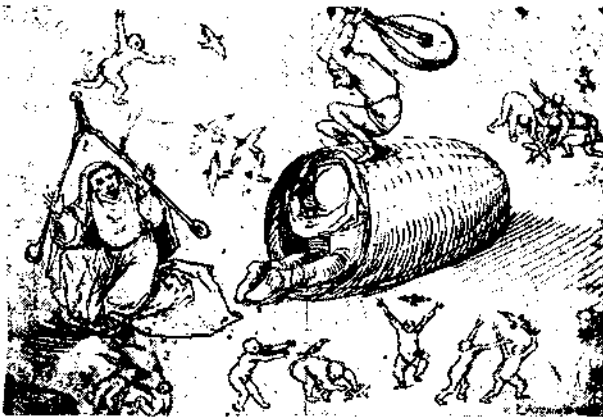
Voldria concloure aquest repàs breu i necessàriament incomplet amb algunes observacions a corre-cuita referents als problemes de mètode. En primer lloc, és evident que l'estudi de la cultura popular ha de començar amb una anàlisi exhaustiva de les fonts emprades. No cal insistir en les múltiples dificultats que presenta l'ús de fonts escrites en l'estudi de tradicions tan allunyades; aquests són obstacles ben coneguts per tots, i representen un repte constant per a l'habilitat i la imaginació de l'historiador. Enfrontar-s'hi vol dir, com a primer pas, identificar amb precisió la procedència dels documents amb la intenció d'aïllar-ne els prejudicis intrínsecs. Seria prudent, doncs, començar l'estudi de la cultura popular al punt d'entrada de les fonts: el complex d'actituds i de creences de les classes més altes respecte al '*poble*'. Aquí ens sorprenen les similituds entre la situació de la història de la cultura popular i la de les dones. Aquesta última és una empresa que no dubta a començar estudiant en detall les actituds dels homes, tant en públic com en privat, envers les dones. Pel que fa a l'anàlisi de la cultura popular, hi ha la necessitat de començar per entendre les creences inherents, les expectatives i els postulats lingüístics dels discurs de l'èlite. És a dir, abans d'examinar allò que és '*popular*', primer ens hem de familiaritzar amb el lèxic i la visió del món, per dir-ho d'alguna manera, de l'èlite. Només fent aquesta diferenciació podem començar a explorar els valors culturals, les creences i el comportament que separaven i alhora posaven en contacte aquestes classes diferents.

¹² L'estudi de la cultura material ha prosperat més en cercles històrics a l'Europa de l'est que a la de l'oest. Una idea general d'aquest contrast es pot trobar a P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Nova York, 1978).

¹³ Els aspectes simbòlics d'aquest últim constitueixen el focus central d'alguns dels assaigs suggestius de Piero Camporesi sobre la cultura popular a la Itàlia dels segles XVI i XVII. Per un resum concís del seu treball, vegeu el seu "Cultura popolare e cultura d'élite fra Medioevo ed età moderna" en la *Storia d'Italia. Annali 4. Intelletuali et Potere* (Torí, 1981), 81-157.

En resum: l'estudi de la cultura popular requereix prèviament un coneixement profund i a gran escala tant de les formes com del contingut de la cultura d'èlite. Això també exigeix una familiaritat amb els mètodes i les tècniques de l'anàlisi cultural en general. Malauradament, no hi ha cap via ràpida per aconseguir-la. Ens agradi o no, la nostra capacitat per analitzar i entendre l'experiència cultural de les classes subalternes de la Ibèria moderna depèn de la nostra bona voluntat d'emprendre estudis previs, que incloguin des de les lectures dels edictes del Concili de Trento i els sofismes infinits de la teologia Escolàstica, fins a monografies antropològiques sobre els caçadors de caps a les Filipines.

Una segona advertència, més aviat personal: és difícil subestimar la gran complexitat de les relacions entre la cultura popular i la cultura i

La cultura popular té un dels seus canals d'expressió en les coses baixes enfront de la cultura oficial.

el comportament de les èlites educades. Confesso ser el primer a caure a la trampa de descriure aquestes relacions massa esquemàticament en termes d'una oposició marcada, de distància entre "alta" i "baixa". Però no he estat sol en aquesta tasca: al revés, molts estudiosos de la història cultural de l'edat moderna han posat el mateix èmfasi en la repressió monolítica de la cultura de la classe baixa per part de les èlites educades arreu d'Europa. Amb tot, crec que es pot dir amb seguretat, que malgrat excepcions importants, l'èlite era unànime en la seva actitud general de rebuig dels valors i el comportament populars. El posar en pràctica d'aquest discurs, tanmateix va resultar ser infinitament més

problemàtic¹⁴. ¿De quina altra manera podem explicar l'esvaïment absolut de tants dels nombrosos esforços per contenir i "reformar" el comportament popular durant els segles del "grand renfermement"? ¿De quina altra manera, sinó recórrer a una visió més matisada de les presumpcions i estratègies de l'èlite, podem explicar l'actitud ambigua i fins i tot indulgent d'alguns ordes religiosos i de la Inquisició mateixa vers la màgia popular i la bruixeria? Com a regla general, doncs, crec que és millor procedir amb cautela a l'hora de tractar el discurs de l'èlite. S'ha d'anar amb compte, sobretot, en distingir el discurs de la realitat històrica. Això és especialment important en el cas de les expressions més "literàries" de la cultura d'èlite. Mentre que mai no voldríem prescindir de fonts tan interessants com les comèdies del Segle d'Or, les novel·les picaresques i fins i tot *El Quixot* mateix, hem de recordar sempre que aquests representen les actituds vers el poble de només una part de les classes dominants. Com tals ens diuen més sobre la imaginació i els desigs d'alguns dominants que sobre l'experiència real dels dominats.

Per últim, hem d'adoptar unes perspectives més comparatives i de col·laboració en projectes interdisciplinaris. Gairebé no cal allargar-se en aquestes suggerències tan repetides. El que val la pena de remarcar en aquest moment és que treballar en un terreny tan verge com l'estudi de la cultura popular de l'Espanya moderna proporciona una oportunitat única d'evitar errors comesos prèviament. Si prestem una atenció especial als estudis pioners de la cultura popular a França durant l'Antic Règim descobrirem de seguida passos falsos com, per exemple, l'obra de Robert Mandrou que va confondre els termes d'uns fulls impresos de la *bibliothèque bleue* amb les mateixes creences de les classes baixes¹⁵. En altres paraules, hi ha molta cosa per aprendre, no sols dels èxits sinó també dels errors de les primeres generacions d'historiadors —una cosa que semblava massa òbvia per tornar a repetir si no fos pel localisme geogràfic excessiu amb el qual massa sovint es practica l'estudi de la cultura popular. Pel que fa a la qüestió d'anar més enllà dels nostres límits disciplinaris, no hi pot haver cap dubte que la praxi de l'historiador sempre té les seves arrels en la investigació d'arxius. Tanmateix, hem d'anar més enllà de la mera investigació —és a dir, de la identificació i recollida de fonts— per emprendre l'elabo-

¹⁴ Advertències similars es troben a W. Beik, "Popular Culture and Elite Repression in Early Modern Europe", *Journal of Interdisciplinary History*, 13, 1980, 97-103.

¹⁵ Per una crítica comprensiva però profunda de l'estudi pioner de Mandrou del 1964, vegeu el pròleg de Carlo Ginzburg, de *El Queso y los Gusanos: El cosmos, según un molinero del s. XV* (Barcelona, 1981).

ració de nous models teòrics i nous mètodes d'anàlisi. L'exemple d'historiadors com Marc Bloch, Carlo Ginzburg, Natalie Davis i altres demostra els beneficis de recórrer a d'altres disciplines i, en particular, de les altres ciències socials i "humanes". Només a través d'un esforç comú com aquest podem explorar i, almenys fins a cert punt, donar respostes a les moltes qüestions que sorgeixen de l'estudi de la cultura del poble, una cultura que, al cap i a la fi, és la nostra.

JAMES S. AMELANG
Universitat de Florida (EUA)